

TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZAT

Szabó András

2012

Nemzeti Közsolgálati Egyetem

Rendészettudományi Kar

Büntetés-végrehajtási Tanszék

***Büntetés-végrehajtási nevelés
szemléletváltozásai az 50-es évektől napjainkig***

Szerző: Szabó András bv. törzsőrmester

III. évfolyamos hallgató

Konzulens: Forgács Judit bv. alezredes

Opponens: Szabó Bálint bv. törzsőrmester

2012.

TARTALOMJEGYZÉK

1. Bevezetés.....	4
2. Büntetés-végrehajtási nevelés szemléletváltozásai az 50-es évektől napjainkig....	5
2.1 Előzmények, a kriminálpedagógia kialakulásának hazai története.....	5
2.2 50-es évek.....	7
2.3 60-as évek.....	13
2.4 70-es évek.....	18
2.5 80-as évek.....	25
2.6 90-es évektől napjainkig.....	30
3. Külföldi kitekintés – a szovjet büntetés-végrehajtás.....	36
4. Összefoglalás.....	40
5. Felhasznált irodalom.....	41

Felhasznált rövidítések:

1. Bv. – büntetés-végrehajtás
2. Btá. - 1950. évi II. törvény (a büntető törvénykönyv általános részéről)
3. MSZMP – Magyar Szocialista Munkáspárt
4. SZKP - Szovjetunió Kommunista Pártja
5. EVSZ – enyhébb végrehajtási szabályok

1. Bevezetés

A Tudományos Diákköri dolgozatom kutatási témájaként a büntetés-végrehajtási nevelést, ezen belül is az egyes korok szemléletében rejlő különbségek tanulmányozását választottam. Ennek a hosszú folyamatnak az 50-es évektől napjainkig terjedő időszakát fogom bemutatni, tíz éves ciklusokra lebontva. A téma feldolgozásában rengeteg segítséget kaptam konzulensemtől, Forgács Judit büntetés-végrehajtási alezredes Asszonytól, akinek ezúton is szeretnék köszönetet mondani.

Témaválasztásomnak legfőbb indoka az volt, hogy hazánkban a büntetés-végrehajtási nevelés céljának újabb és újabb változtatása háttérében minden esetben a kitűzött célok elérhetetlenségének nyilvánvalóvá válása állt, az egymást követő célkitűzések nem realizálódhattak a gyakorlat szintjén. Úgy gondolom, hasznos lehet a jövőre nézve, ha feltárjuk a korábban elkövetett hibákat és ezekből tanulva talán hatékonyabbá tudjuk tenni a büntetés-végrehajtásban zajló nevelést.

Célom a dolgozattal, hogy úgy mutassam be a büntetés-végrehajtási nevelést, – múltját, jelenét – mint tényleges pedagógiai tevékenységet, nélkülözve minden ideológiai, politikai ráhatást. Mindenki számára egyértelmű, hogy az adott korok nevelési szemléletével nagyon szoros összefüggésben álltak az aktuális politikai erők elképzelései, igényei. Szeretném feltárni ezeket az összefüggéseket is, illetve bemutatni, hogy mennyit változott a nevelésügy szemlélete Magyarországon, ezalatt a néhány évtized alatt.

A kutatás módszere elemző, leíró volt. Kutatómunkám során igyekeztem a lehető legtöbb szakirodalmat megismerni, hogy minél átfogóbb képet kapjak a témámról. Külföldi kitekintést is tettem, hogy látókörünk ne korlátozódjon kizárólag Magyarország nevelési szemléleteire. Azért választottam a szovjet büntetés-végrehajtási rendszert, mert nagyon intenzív hatást gyakoroltak a hazai börtönügyre.

2.1 Előzmények, a kriminálpedagógia kialakulásának hazai története

A rabok segítésének, támogatásának igénye már évszázadokkal ezelőtt megfogalmazódott. Legősibb formája a fogházmisszió, de a rabsegélyezés intézménye is távoli múltra tekint: a börtönben sínylődők ételmezése, ruházása és lelki gondozása az ókorban és a középkorban a kegyesség és jótékonyság kategóriájába tartozva, az egyház által is ösztönözve beépült a szegénygondozással kapcsolatos tevékenységek közé. Nem jelentett azonban többet ennél. Ezeket a kezdeményezéseket és számos későbbi törekvést (például: segélyezés, karitatív programok, szakképzés) azonban határozottan meg kell különböztetni a tényleges büntetés-végrehajtási neveléstől. *„A fogvatartottak intézeti életének pusztán adminisztratív irányítása, a „börtönélet” szervezése, vagy a rabokkal történő foglalkozás önmagában nem elegendő ahhoz, hogy az adott tevékenységet büntetés-végrehajtási nevelésnek minősítsük. Az 1867. évi kiegyezés a börtönügyben is jelentős változásokat hozott. Gyors ütemben kiépült a polgári jellegű államapparátus és jogrend. Ennek a folyamatnak kiemelkedő állomása volt az első magyar büntető törvénykönyv, az úgynevezett Csemegi-kódex (1878. évi V. törvénycikk). Ez korlátozta a halálbüntetést, megszüntette a testi és a megszégyenítő büntetéseket, és bevezette a szabadságvesztést, mint önálló büntetési nemet. A büntető törvénykönyv elfogadását jelentős börtönépítési program követte. Az ideál ekkor még az úgynevezett magányrendszer volt, így ebben a szellemben épült fel többek között a Szegedi Királyi Kerületi Börtön (1881), a Soproni Fegyház (1884) és a Budapesti Országos Gyűjtőfogház (1896) is. Az elítéltek foglalkoztatásának skálája fokozatosan szélesedett. A munkáltatás mellett 1883-ban Illaván már „fegyenciskolát” működtettek. Határozott pedagógiai törekvéseket érvényesítettek akkor, amikor a fegyenceket „érdemosztályokba” sorolták, és aki felsőbb osztályba jutott – az eltöltött idő, munkája, szorgalma alapján kiérdemelte –, jutalomként zenét tanulhatott. Ez volt az első olyan kísérlet a hazai börtönügy történetében, amikor az állandó fegyelmezés, illetve büntetés helyett az elítélteket jutalom kilátásba helyezésével igyekeztek nagyobb együttműködésre és jobb teljesítményre, szellemi gyarapodásra sarkallni. Annak ellenére, hogy a fejlődés késéssel indult el, a magyar börtönügy a századforduló idejére felzárkózott a nyugat-európai szintre, kiépült az akkor*

legkorszerűbbnek tartott ír fokozatos rendszert követő hazai börtönrendszer. A magyar börtönügy e 19. század végi virágkora történetének eddig legkiegyensúlyozottabb szakasza volt. Ennek a folyamatnak a hatásaként a kriminálpedagógiai nézetek a hazai büntetés-végrehajtásban már viszonylag korán, a 20. század elején jelentkeztek. Első képviselői Kármán Elemér és Finkey Ferenc voltak. Haladó, a nemzetközi törekvésekkel párhuzamos kriminálpedagógiai gondolataik azonban szemben álltak koruk uralkodó nézeteivel, s ezért nem indukálhattak változást a büntetés-végrehajtás (továbbiakban bv.) gyakorlatában. A 20. század fordulóját követő évtizedben, majd az I. világháború után a már veszteglésre kényszerült gazdaság szinte azonnal érzékelhető nyomokat hagyott a börtönvilágon. A korábbi támogatottság a töredékére zsugorodott. A preferencia beszűkülése kedvezőtlenül hatott a személyi állomány minőségére is. Ez különösen érzékeny lemaradást okozott akkor, amikor a büntetőjogi reformirányzatok Európa-szerte kimozdították az ítélkezési rendszert a merev, tett arányos szemléletből, és a tettes felé fordítva a figyelmet, lehetővé tették a magyar börtönügynek is a humán tudományok - a pszichológia, pedagógia, kriminológia - alkalmazását. Az I. világháború befejezése, a trianoni békeszerződés utáni években a századforduló tájékán megindult börtönügyi depresszió tovább mélyült, sem az ország gazdasági helyzete, sem pedig az uralkodó kriminálpolitikai szemlélet nem kínált lehetőséget a börtönreformálásra. Tény, hogy a két világháború között a börtönügy az igazságszolgáltatás perifériájára szorult, anyagi és szellemi támogatottsága a korábbi évtizedekhez viszonyítva tragikusan visszaesett. Honi büntető törvényhozásunk a megfelelő tárgyi és szellemi feltételek híján az ártalmatlanná tételt, a fizikai elszigetelést és az elrettentést szolgálták.”¹

Az idő múlása, az elméletek fejlődése, az egyre sokasodó kutatások mind azt bizonyítják, hogy a szabadságvesztés büntetés alatt a pedagógiai módszerek alkalmazása, a nevelői attitűd hozzájárulhat, segítheti a büntetést, és a pedagógia a sajátos eszközrendszerével elősegítheti a büntetési cél elérését.

¹ PROF. DR. RUZSONYI Péter: Büntetés-végrehajtási igazgatás – rendészeti szakvizsga, 2012. 120-121.o

2.2 50-es évek

„A munkáshatalom további erősítése megköveteli, hogy kíméletlenül megbüntessük azokat, akik bűncselekményeket követtek el, és akik ma is aktívan harcolnak a népi hatalom ellen. Más elbírálásban kell azonban részesíteni azokat, akik bűncselekményeik népellenes voltát felismerve és megbánva, készek és képesek segíteni a népellenes törekvések elleni harcban.”²

1957

Hazánk 1949-től gyökeres büntetőpolitikai fordulatra kényszerült. A nevelés a nagypolitika mindent átható szlogenje lett, amely az új szocialista embertípus kialakításának átfogó tervét tartalmazta, és amelyben a nagy tanítók – mint Marx, Engels, Lenin, Sztálin és Rákosi – útmutatásai minden „állampolgár-nebulónak” a saját érdekében ajánlatos volt elsajátítania.

A Szovjetunió diktálta sztálini büntetőpolitika hátterében az osztályharc fokozódó éleződésének, illetve a proletár-diktatúra hatalom gyakorlásának a többséggel szembehelyezkedő kisebbség elnyomásával járó hamis ideológia állt. „Az átpolitizált büntetéstan új

tartalma a represszív prevenció lett. E sztálini büntetőpolitika a Szovjetunióban a század 30-as éveiben erősödik meg, úgy vélték, hogy a büntetésnek a szocialista társadalomban, a bűnözés elleni harc fegyvereként támadó jellegű intézkedésnek kell lennie. A büntetés represszív voltának hangsúlyozása elnyomta a nevelő szempontokat. Honi börtönügyünk

² Elhangzott a Magyar Szocialista Munkáspárt 1957. júniusi értekezletén.

az 50-es évek elejétől az egypártrendszerű, monolitikussá merevedő állami politika direkt irányítású eszközévé torzult, amely ugyan korszerű és hangzatos elveket képviselt, de gyakorlatában az osztályharc egyik előretolt bástyájaként a „szocializmus építésével szembefordulók” megleckéztetését végezte el.”³

A büntetés-végrehajtás a Horthy-rendszerből örökölt korszerűtlen feltételek között kezdte meg tevékenységét. Az új típusú szocialista büntetés-végrehajtási rendszer a „felszabadulás” után közvetlenül nem valósulhatott meg – továbbra is a Csemegi-kódex büntetési rendszere volt hatályban, - tevékenysége mégis új tartalmat kapott, a népi demokrácia alapvető jogelveivel összhangban fejlődött, gazdagodott. A Csemegi-kódexszel – a klasszikus büntetőjogi iskola e kései termékével – öröklődött annak a megtorlásra irányuló büntetési elmélete is. A büntetés megtorló céljának továbbélését – a „felszabadulást” közvetlenül követő években – főképpen az a közhangulat táplálta, amely az elmúlt korszak szenvedéseire a háborús- és népellenes bűnösök szigorú felelősségre vonását követelte. E felfogás mellett a haladó erőket tömörítő baloldali pártok büntetőpolitikájában – elsősorban a már gazdag tapasztalatokkal rendelkező szovjet szocialista büntetőelmélet hatására – a megelőzés gondolata került előtérbe. A megelőzés eszméjének felvállalása már gyakorlati, politikai megfontolásokat is tartalmazott: a dolgozó osztályhelyzetű bűnelkövetőkkel szemben nem a kemény, represszív fellépés, hanem olyan büntetés alkalmazása a célravezető, amely alkalmassá teszi őket az új társadalom felépítésében való részvételre. A megelőzési (nevelési) eszme megjelenését tükrözi már az 1945. májusában a kényszermunkát bevezető kormányrendelet, amely a munkatáborok rendeltetését a következők szerint határozza meg: „A munkatábor rendeltetése, hogy a kényszermunka-büntetésre ítéltnek ... jogot nyújtson arra, hogy az ország romba döntésében való közreműködésüket az újjáépítésre irányuló kényszermunkával részben jóvátehessék, és ezzel, valamint megfelelő fegyelmezéssel és oktatással alkalmassá tegye őket a demokratikus rendbe való beilleszkedésre.” A szabadságvesztés-büntetések végrehajtása fegyházban, börtönben, dologházban, szigorított dologházban történt. A nehéz körülmények ellenére fokozott figyelmet fordítottak az elítéltek elhelyezésére, ételmezési normáik meghatározására, egészségügyi ellátásukra.

³ LŐRINCZ József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogászai szemmel. Börtönügyi Szemle 2006/3. szám 6-7. o.

1945-1950 között több jelentős intézkedés történt az elavult, és a demokratikus elvekkel összeférhetetlen végrehajtási szabályok megszüntetésére. „A büntetés-végrehajtás fejlődésének fontos állomása volt a büntetőtörvénykönyv általános részének újjáalkotásáról szóló 1950. évi II. törvény (a büntető törvénykönyv általános részéről, továbbiakban: Btá.), amely már szocialista célkitűzéseket és alapelveket tartalmazott. A Btá. hatályba lépése (1951. január 1.) a büntetés-végrehajtás új szakaszát nyitotta meg: a korábbi szabadságvesztési nemek helyére egységes szabadságvesztést, a börtönt vezette be. Ezt az intézkedést a Btá. miniszteri indoklása azzal magyarázta, hogy a sokféle szabadságvesztés szükségtelenül bonyolulttá tette a törvény alkalmazását, és a gyakorlatban nem érvényesülhettek a különböző büntetési nemek közötti különbségek. A Btá. 50. §-a alapvető fontosságú rendelkezéseket tartalmazott. Előírta, hogy: „a büntetést a dolgozó nép védelme érdekében, az elkövető megjavítása és nevelése, továbbá általában a társadalom tagjainak a bűnözéstől való visszatartása végett kell alkalmazni.”⁴ Előírta továbbá, hogy a bíróság által kiszabott büntetéseknek nevelő hatásúaknak kell lennie, ezért a szabadságvesztés végrehajtását úgy kell megszervezni, hogy annak során a megjavítás megfelelő sikerrel érvényesüljön. A Btá. idézett célkitűzései azonban nem valósulhattak meg. A politikai életben jelentkező torzulások hatására társadalmunk egyik közéleti alapelve, a szocialista törvényesség csorbát szenvedett. A szektás és dogmatikus szemlélet a büntetőpolitikát is eltorzította: ennek kedvezőtlen következménye lett az elítéltek egyre emelkedő létszáma. Az indokolatlan büntető-intézkedések, a koncepciók vádak alapján lefolytatott törvénysértő perek (tehát elsősorban politikai természetű okok) miatt a büntetés-végrehajtás fejlődése lelassult. Mindebben közrejátszott a büntetés-végrehajtási jog kodifikációjának hiánya is.”⁵

Az 1953. évi júniusi párthatározatot követően a büntetés-végrehajtás területén is megkezdődött a szocialista törvényesség elvének megerősítése. Az erre irányuló törekvéseket jelzi az 1955-ben – ebben a formában először – megjelenő Büntetés-végrehajtási Szabályzat, amely a hangsúlyt a biztonságos őrzésre és az elítéltek munkáltatására helyezte, de céljának tekintette a letartóztatottak nevelését is. A gyakorlatban azonban kialakult és fokozatosan megerősödött az a szemlélet, hogy a

⁴ 1950. évi II. törvény: a büntetőtörvénykönyv általános részéről, 50. §

⁵ LŐRINCZ József: Négy évtized a magyar büntetés-végrehajtás történetében. Kriminálpedagógiai és pszichológiai tanulmányok 3. szám 1986. 21-23. o.

büntetés-végrehajtás legfontosabb feladata a vállalati tervek teljesítése. E termelés-centrikus szemlélet következtében az elítélt csak a munkán keresztül bizonyíthatta megjavulási szándékát, érdemelhetette ki, hogy visszatérhessen a szabad életbe. A munkáltatási feladatok előtérbe helyezése (bár hátrányosan hatott a nevelésre) meggyorsította a munkáltatás szervezetének kialakulását. A vállalati rendszerű munkáltatás bevezetése határozott szakítást jelentett a kisüzemi házi műhelyekben végzett munkáltatással, és bekapcsolta az elítélteket a népgazdasági feladatok végrehajtásába. Mivel a fő hangsúly a biztonságos őrzésre és az elítéltek munkáltatására irányult, nem érvényesülhettek teljes egészében a büntetés céljából eredő nevelési elvek. Tapasztalható volt a nevelési feladatokkal szembeni értetlenség, közömbösség. A személyi állomány jelentős része a nevelést szükségtelen liberalizmusnak tartotta.

„Ebben az időben – más fegyveres testületekkel együtt - a büntetés-végrehajtás személyi állománya is kicserélődött. Az új tisztikar és tiszthelyettesi állomány a munkásság és a parasztság soraiból verbuválódott. Az újonnan létrehozott büntetés-végrehajtási testület ideológiai felkészítése során olyan osztályszemlélet kialakítására irányuló törekvések kerültek előtérbe, amely a fogvatartottakban – tekintet nélkül az elkövetett bűncselekmény jellegére – politikai ellenfeleket kívánt láttatni. Ez a frontvonalakat pontosan kirajzoló felfogás a börtönökben folyó munkát az osztályharc színterévé tette, ahol követelménnyé vált a fogvatartottakkal szembeni bizalmatlanság, gyanakvás, a velük szembeni kemény fellépés.”⁶

A Magyar Szocialista Munkáspárt (továbbiakban: MSZMP) 1957. júniusi országos értekezletén elemezve az elmúlt időszak tanulságait, egyebek mellett határozatot hozott a büntetőpolitika egyes kérdéseiről is. A munkáshatalom további erősítése megkövetelte, hogy kíméletlenül megbüntessék azokat, akik bűncselekményeket követtek el, és akik ma is aktívan harcolnak a népi hatalom ellen. Más elbírálásban kellett azonban részesíteni azokat, akik bűncselekményeik népellenes voltát felismerve és megbánva, készek és képesek segíteni a népellenes törekvések elleni harcban. A pártértekezlet a büntetőpolitika gyökeres változását hozta: határozatában ugyan a büntetések alkalmazásában az osztályhatalom hangsúlyozását mondja ki, de a politikai konszolidáció szellemében célul tűzte ki, hogy mind az osztályidegen, mind a dolgozó osztályhelyzetű bűnelkövetőkkel

⁶ LŐRINCZ (1986) i. m. 24. o.

szemben alkalmazott büntetések a megelőzést, a társadalmi együttélésre alkalmassá téltelt szolgálják. Ez a célkitűzés a büntetés-végrehajtás tevékenységében elméleti és gyakorlati programmá tette a fogvatartotti nevelést. Egyidejűleg küzdelem indult a büntetés-végrehajtási személyi állomány szemléletének megváltoztatása, a preventív szemlélet, a nevelési eszme elfogadtatása érdekében.

A határozat alapján a büntetés-végrehajtás szervei hozzákezdtek a büntetések osztályalapokon történő megszervezéséhez. Mindenekelőtt rendelkezés született a differenciált végrehajtás bevezetésére. A kategorizálásra vonatkozó előírások az elítéltek közötti az osztályhelyzet, az előélet, a bűncselekmény jellege és a bűncselekmény súlya alapján tettek különbséget. Ezeknek a szempontoknak megfelelően, más-más intézetbe kerültek az „ellenforradalmár” és osztályidegen elemek, a dolgozó osztályhelyzetű elítéltek, a szokásos bűnözők és súlyosan visszaesők, valamint a dolgozó osztályhelyzetű, kisebb súlyú köztörvényes bűncselekményt elkövető személyek.

„A fogvatartottak csoportosítása 1958 végére kedvező feltételeket teremtett a nevelőmunka továbbfejlesztéséhez. Ennek tartalmi kérdéseiről a 8/1959. számú BM utasítás rendelkezett. Az utasítás egyértelműen határozta meg a büntetés-végrehajtás két fő feladatát: az elítéltek őrzését és nevelését. Előírta, hogy minden egyéb funkciót e két fő feladatnak kell alárendelni. Az elítéltek nevelése érdekében az intézetekben 1959-ben megalakult a nevelési szolgálat, ennek irányítására pedig az Országos Parancsnokságon önálló Nevelési Osztály jött létre. A nevelési szolgálat létrehozásával a korábbi 20-25 nevelőtiszt létszám többszöröse, 120-130 nevelői státusz létesült a büntetés-végrehajtásban. A korábban egyoldalúan alkalmazott kollektív nevelés az elítéltek egyéni nevelésével egészülhetett ki. a nevelő feladata lett, hogy folyamatosan kísérje figyelemmel és értékelje a nevelésére bízott elítéltek fejlődését, fontos szerepe volt az elítéltek munkába állításában, a feltételes szabadságra bocsátás előkészítésében, a szabadításra felkészítésben. Megkezdődött az elítéltek iskolai oktatása, megjelent számukra egy központi szervezésű hetilap, vezetékes rádiót hallgattak, és lehetővé vált filmvetítések és kulturális rendezvények szervezése is.”⁷

Ezt a korszakot összegezve megállapíthatjuk, hogy a szabadságvesztés célja és feladata az elszigetelésre és a munkáltatásra korlátozódott. A kialakulóban lévő nevelési törekvések

⁷ LŐRINC (1986) i. m. 25. o.

nem kerülhettek ekkor még előtérbe, a fogvatartás túlzottan őrzés- és termelés centrikussága miatt. Kedvezmény alapú motiválás is csak a munkateljesítmény ösztönzésére szolgált. Elterjedt a durva, embertelen bánásmód, a személyzet gyakran megalázta a fogvatartottakat. Fontosnak tartom megemlíteni, hogy az 50-es évek elején a sztálini büntető politika hatására – a börtönök személyi állománya teljesen kicserélődött. Az új személyzet kiválasztásakor nem játszott szerepet a szakmai képzettség, rátermettség, csupán a politikai megbízhatóság kritériuma alapján válogatták ki őket. Ezt az időszakot tekinthetjük a magyar börtönügy legtragikusabb korszakának, hiszen az 50-es évek elején a nyugati társadalmakban már megjelent annak az igénye, hogy a társadalom periferiájára szorultakat segítsék, visszavezessék őket a társadalomba.

2.3 60-as évek

„A nevelhetetlenség ítéletét az emberről legkorábban csak a nekrológiában lehet kimondani, amikor már meghalt, de sohasem előbb. Amíg az ember él, megváltozhat, s amíg megváltozhat nevelhető is...”⁸
 Balogh László – Pál László

Az 50-es évek végi törekvések a korábbi évtizedben történt súlyos visszaélések, rosszszemlékű törvénytelenések ellen irányultak. *„Ez arra indította a büntetőhatalmat, hogy tanúsítson önmérsékletet a büntetőjogi beavatkozásban, ismerje el a tettest védő garanciákat, e tendencia pedig a tett-felelősségi rendszer érvényesülésének kedvezett. A hatvanas évek elejétől újraéledő kriminológia ugyanakkor azt javasolta, hogy a büntetőpolitikának az addigiaknál sokkal nagyobb figyelmet kell szentelnie a bűnelkövető személyiségére. Álláspontjuk szerint a speciálpreventív célok elérése érdekében a jogellenes magatartáshoz igazodó büntetés mértékén belül még bő lehetőség nyílik az elkövető személyiségének, személyi körülményeinek figyelembe vételére.”⁹* A fellendülő tudományos – kriminológiai, szociológiai, pszichológiai – kutatásoknak a bűnözés valós természetére rávilágító megállapításai, valamint a bűnözés valóságos alakulása, világossá tették a büntetőpolitika formálói számára, hogy a bűnözés elleni küzdelemben már nem elegendő a szocializmus megszilárdulásában reménykedő rövid távú tervezés, hanem az állami szervek hosszú távú, szakszerű fellépésére van szükség. E felismerés tette – többek között – szükségessé a hazai büntetés-végrehajtás szervezeti helyének átrajzolását is az állami szervek rendszerében. A magyar börtönügynek az államigazgatásban elfoglalt helyét illetően jelentős döntés született 1963-ban: a Belügyminisztérium szervezetéből az igazságügy-miniszter irányítása és felügyelete alá került, hangsúlyozva ezzel, hogy a bv. az igazságszolgáltatás meghatározó eleme.

A bűnmegelőzést a speciálprevenció eszközeivel javítani törekvő büntetőpolitika a szabadságvesztés-büntetés végrehajtását alkalmasnak tekintette a reszocializációs, azaz az elítéltek társadalomba történő be- illetve visszailleszkedő képességének növelésére. Ennek

⁸ BALOGH László – PÁL László: Kriminálpedagógia. Tanárképző Főiskolai jegyzet. 1975. 22. o.

⁹ GÖNCZÖL Katalin: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991. 179-180. o.

módját a büntetés represszív természetének motiváló hatásán túl az elítélt személyiségének morális átalakítását célzó (át)nevelésben jelölték ki. A hazai börtönügynek ekkor felismert kritikus állapotát javítandó, elismerésre méltó, hogy a bűnügyi tudományok képviselőinek bevonásával felélénkült a börtönügy elméleti művelése és 1966-ban olyan törvényi szabályozás jelent meg – az 1966. évi 21. törvényerejű rendelet –, amely az elítéltek átnevelését, morális átalakításukat tűzte ki célul. *„E lényegét tekintve progresszív, pedagógiai tartalmú célkitűzés a „létező” szocialista társadalom egy olyan rövid, derűs szakaszában született, amikor a naiv pedagógiai optimizmus párosult az akkor büntető hatalmának korlátaival még nem érzékelő állam onnipotens törekvéseivel. A honi börtönügy átnevelési programja a 60-as évek közepétől felélénkítette az elítéltek nevelésének tudományos igényű kutatását. A kutatók abból a felfogásból indultak ki, hogy a bűnelkövetők – a korábbi neveléseméleti állásponttól eltérően – különleges nevelést igényelnek, amelyet a szocialista neveléstudománynak egy specifikus területe, a kriminálpedagógia látna el. Felfogásuk szerint a kriminálpedagógia feladata, hogy feltárja az elítéltek nevelésének törvényszerűségeit és sajátosságait, elemezze a nevelési folyamat célkitűzéseit, tartalmát, módszereit és szervezeti formáit, adjon útmutatást a nevelési problémák helyes megoldásához.”*¹⁰ Az új tudományterület fundamentumát a minden ember (át)nevelhetőségének optimista pedagógiai szemléletére telepítették. A kriminálpedagógia programja pedig – álláspontjuk szerint – *„az elítéltek társadalmi alkalmazkodási képességének és készségének kialakítása, az erkölcsi, jogi és társadalmi együttélési normákkal szemben elfoglalt értelmi és érzelmi érdektelenség felszámolása, a helyes magatartás és a társadalmi együttélési szabályok megtartására irányuló kötelességszerű cselekvés indítóokainak kialakítása és elmélyítése.”*¹¹

A nevelés, a nevelt egész személyiségére irányuló tevékenység, amely a pozitív befolyásoláson alapszik. A nevelő–nevelt viszony pozitív viszony, melynek dinamikus oldala a kétoldalú (nevelő–nevelt) aktivitás. Ha a nevelés folyamatában ettől van eltérés, a lényegét nem változtatja meg. Más a helyzet az „átnevelés” fogalmával. Az „átnevelésnek” a „nevelés” fogalmától megkülönböztetése és specifikumának kimunkálása a kriminálpedagógia egyik fontos kérdése. *„A nevelés és átnevelés problémája Makarenko pedagógiájában is felmerült. Makarenko alapvető különbséget látott a nevelés és az*

¹⁰ BALOGH – PÁL (1975) i. m. 20. o.

¹¹ BALOGH – PÁL (1975) i. m. 29. o.

átnevelés között. A nevelés számára a közösségi ember, a személyiségnek a közösségben való komplex pozitív fejlesztését jelentette. Az átnevelés igénye akkor merült fel a pedagógia gyakorlatában, amikor valamely növendék személyiségében rossz erkölcsi tulajdonságok (szokások) rögződtek, és a közösségi nevelés megszokott szisztémájában, ott kialakult eszközökkel és módszerekkel már nem volt biztosítható fejlődése. Elméletét metodikailag is igyekezett alátámasztani. Az úgynevezett robbantásos módszer alkalmazását kizárólag átnevelési eljárásnak tekintette. E módszer lényege, hogy a nevelő pedagógiai céltudatossággal pszichikus konfliktust hoz létre, azzal a reménnyel, hogy hatására a torzult személyiségtulajdonság dehonesztálódik, elveszíti érvényesülési feltételeit, meggyengül pszichés stabilitása. Pataki Ferenc Makarenkóról írt tanulmányában ezt a pedagógiai, pszichológiai aktust így jellemzi: „Képletesen szólva: felrobbantja azokat a viszonyokat, amelyek a korábbi eltorzult személyiség beállítottságát alkották”¹²

Anton Szemjonovics Makarenko
(1888-1939)

A tevékenység a legáltalánosabb értelemben valamely cél, feladat megvalósítása érdekében történő cselekvések sorozatát jelenti. A tevékenységek általában átgondoltak, távlatiak. A pedagógiában a gyermek-, illetve embernevelésre irányuló tevékenységeket a nevelés célja vezérli és a tevékenységek során nevelési feladatok valósulnak meg. A kriminálpedagógiában az elítéltek átnevelésére irányuló tevékenységekről beszélhetünk, tehát az átnevelési tevékenységet a megjavítás célja körül szerveződnek. „Az átnevelési tevékenységnek két alapvető kritériuma van. Az egyik abban határozható meg, hogy az átnevelési tevékenységben érvényesülnie kell a büntetés-végrehajtási követelményeknek; s a másik kritérium: az átnevelési feladat. Kriminálpedagógiai jelentősége csak annak a tevékenységnek van, amely e két kritériumot együttesen juttatja érvényre. Az adott tevékenységet mozgató „feladat” adja meg a pedagógiai illetve kriminálpedagógiai hatásmechanizmus irányát, vagyis a személyiségfejlesztés részmozzanatát. Közvetlenül az elítéltekre irányuló és a mikrokörnyezet kiscsoportjaiban lezajló tevékenységek hierarchikus rendszert alkotnak. A kiscsoportok tevékenységeit a büntetés-végrehajtási

¹² PATAKI Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája, Tankönyvkiadó, Budapest, 1966. 506.o.

intézet szakszolgálatai foglalják egységbe, és felsőbb szinten intézeti tevékenységgé szintetizálódnak. A hierarchikus tevékenységi rendszernek ez a három szintje – a kiscsoportok tevékenysége, a szakszolgálatok tevékenysége és az intézeti tevékenység – amennyiben megfelel a kriminálpedagógiai tevékenység kritériumainak és a büntetés-végrehajtási, illetve az átnevelés feladatáról vezérelt, megteremtik az elítéltek megjavulásának, társadalomba visszavezetésének optimális mikromilióját.”¹³

E tiszteletre és elismerésre méltó törekvések fegyelmezetten követték a korabeli büntetőpolitika által megkövetelt elvi irányt, tudományosan azonban megalapozatlanok, szakmailag korszerűtlenek voltak. A papíron ugyanis könnyen elérhetőnek tűnő célokhoz vezető út valós problémáit csak évekkel később tárhatták fel a szakmai kutatások. A szocialista nevelési eszmék dogmaszerű alkalmazása – mint a makarenkói kollektivistá nevelése – a felnőttek börtönkörnyezetében csak jámbor óhaj maradt. Makarenko a II. világháború után egy olyan időszakban lépett be a magyar pedagógiai közgondolkodásba, amikor a hazai nevelésügy szomjasan kereste az új, népi demokratikus nevelés elméleti támpontjait. A 60-as, 70-es években több hullámban felerősödő makarenkóizmus a hazai börtönügyet csupán elméleti síkon érintette, a gyakorlatban a közösségi nevelésben rejlő hatást még a fiatalok elítélteknél sem tudta kihasználni. Maradandó, káros következménye az elítéltek nagy létszámú zárkáinak, lakóhelyiségeinek kialakításában és fenntartásában lelhető fel.

A börtöntársadalom reális ismeretének hiányát az elítélt-közösségben rejlő személyiség-korrektív hatás naiv dogmájával pótolták ki. A kialakítandó specifikus nevelésmélet gyakorlati megvalósításának azonban maga a gyakorlat képezte legfőbb akadályát. Mint már annyiszor a börtönügy történetében, az elvek gyakorlatba átültetése most is súlyos akadályokba ütközött. Az állami és a politikai vezetés a börtönügy felismert szakmai fejlesztéséhez a szükséges gazdasági erőforrásokat nem adta meg, így a személyi és a tárgyi feltételek immár elengedhetetlen korszerűsítése sem kezdődhetett el. Az elvek gyakorlati megvalósítását akadályozták a megcsontosodott szervezeti-szervezési viszonyok is. Az igazságügyi kormányzat arisztokratikus elkülönülése megnehezítette a börtönügy beilleszkedését az igazságszolgáltatás folyamatába. Az elítéltek nevelésével foglalkozó szolgálat megjelenése – sajátos módon – az elítéltek őrzéséért, illetve

¹³ PÁL László: Nevelés a büntetés-végrehajtásban, Kriminálpedagógiai Tanulmány; Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, 1976. 465-466. o.

munkáltatásáért felelős „klasszikus” szakágazatok hagyományosan kialakult prioritását veszélyeztette. Az elsősorban az intézetek biztonságaért és az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságáért érdekeltté tett börtönszemélyzet tevékenységében így a másodlagos célok követése vált uralkodóvá. A büntetés-végrehajtás szervezetének túlzott centralizáltsága, a hierarchiában érvényesülő merev függőségi viszony akadályozta a szakterületek együttműködését, sőt azok tartós rivalizálásához vezetett. *„Az irreális elvárások teljesíthetatlensége, a valóság és az elvi (jogszabályi) követelmények ellentmondása a büntetés-végrehajtási vezetők kétarcúságának kialakulását eredményezte. Miközben formálisan alkalmazkodtak a politikai és az állami vezetés elvárásaihoz, az elsődleges célként deklarált (át) neveléshez, valójában, egzisztenciálisan a másodlagos követelmények teljesítésében, a rendkívüli események (szökés, zendülés, csoportos ellenállás, erőszak, öngyilkosság...) elleni sikeres fellépésben, illetve az elítéltek munkáltatásának gazdaságosságában voltak érdekeltek. Nyilvánvalóvá vált számukra, hogy a börtönöktől követelt proaktív szerep az igazságszolgáltatás megelőzési funkciójának teljesítésében illúzió, a szakma legfeljebb a közhangulatot érintő botrányok elkerülésére irányuló reaktív szerepre képes.”*¹⁴

A 60-as években a bv. feladata átalakult, olyan javító, átnevelő tevékenység lett, amely a bűnelkövetőt eljuttatja cselekményének társadalomra való veszélyességének felismeréséig, valamint elősegíti a munkamegosztásba való visszailleszkedést. A 8/1959. BM utasítás a nevelést hivatalosan is büntetés-végrehajtási feladattá tette, azonban valós pedagógiai tartalomról még nem beszélhetünk. A bv. pedagógia fejlődésének ebben a szakaszában rendkívül meghatározó volt a naiv pedagógiai optimizmus, azt feltételezték, hogy a zárt börtönvilág optimális feltételeket teremt az elítéltek személyiségének alakítására, sugallva ezzel, hogy egyetlen fogvatartott jobbításáról sem szabad lemondani.

¹⁴ LŐRINCZ (2006) i. m. 7-10. o.

2.4 70-es évek

„Hazai börtönügyünkben ettől az időszaktól fedezhetők fel a nyugat-európaival párhuzamos tendenciák, mint az átnevelési ideológia illúziójának feladása, emellett törekvések a börtönök személyiségtorzító, represszív elemeinek csökkentése irányában.”¹⁵
Lőrincz József

A 70-es évek elején a honi politikai vezetés a büntetés-végrehajtás szakmai elmaradását jórészt szubjektív okokra, így a vezetés hibás szemléletére, a személyi állomány szakmai képzettségének, az átnevelés módszertani-tudományos megalapozottságának hiányosságaira vezeti vissza. E megállapítások azonban csak részigazságokat tartalmaztak, hiszen aligha volt elhanyagolható a bv működését rendkívüli módon megnehezítő fogvatartotti létszám előre nem látható megnövekedése. 1968-tól 1972-ig ugyanis a fogvatartottak létszámának egyenletes növekedése regisztrálható. Az e két időpont közötti, mintegy 25%-os létszámnövekedés – amelynek következtében 1971 decemberében már 20 ezer főt meghaladó fogvatartott elhelyezéséről kellett gondoskodni – a büntetőintézetek zsúfoltságát idézte elő, az intézetek befogadási képességének növelése ugyanakkor megoldhatatlan problémának bizonyult. A korabeli politikai vezetés tagadhatatlan érdeme a büntetés-végrehajtás személyi állománya szakmai minőségének, főképpen a humán munkaerőforrások bővítésére, javítására irányuló erőfeszítése. Nem voltak ugyanis alaptalanok a személyi állomány általános- és szakműveltségének hiányosságait kifogásoló megállapítások. *„A 70-es évek elején a tiszthelyettesi állománynak 85%-a csupán általános iskolai végzettségű volt, a tiszti állománynak pedig mindössze 16%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel. Az 1971 derekán megjelent 1971. évi 10. számú törvényerejű rendelet, a fegyveres testületek számára magasabb követelményt, így tiszteknél főiskolai, vagy egyetemi végzettséget ír elő. A következő években a különböző felsőoktatási intézményekben szervezett képzések keretében elismerésre méltó intézkedések történtek a tisztek speciális pedagógiai, jogi, biztonsági és gazdasági felkészítésére. Az*

¹⁵ LŐRINCZ (2006) i. m. 13. o.

Büntetés-végrehajtási nevelés szemléletváltozásai az 50-es évektől napjainkig

*1972/73-as tanévtől a szegedi Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán, a Pénzügyi és Számviteli Főiskolán és főként a Rendőrtiszti Főiskolán indult meg bv. szakos képzés.*¹⁶

A személyi állomány szakmai kvalitásainak fejlődésében alapvetően meghatározó volt a 70-es években megindult generációváltás. Az új munkaerő már nem hordozta a korábbi évtizedek szemléleti terheit. A végrehajtás szubjektív feltételeinek reményteljes javulását azonban nem kísérte a végrehajtás objektív – infrastrukturális – feltételeinek javulása. A bv. intézetek tartós túlszűfolttsága rendkívüli akadályokat gördített a differenciált büntetés-végrehajtás szükséges elitelti klasszifikáció, csoportképzés megvalósítása elé. A létszámmal együtt növekvő biztonsági kockázat kezelése az intézetek rezsimjének általános szigorodásához, a fogvatartotti oldalon pedig ennek ellenhatásaként az al csoportok, az ellenségesen szembenálló szubkultúra-tenyészet kialakulásához vezetett. A nagyobb tömegű fogvatartott féken tartásához a rend és a fegyelem fenntartásához szükséges intézkedések kerültek előtérbe.

A kriminológiai szemléletnek a politikai közgondolkodásra gyakorolt kedvező hatása az 1973-as jogpolitikai irányelveken fedezhető fel.¹⁷ Az irányelvekben megfogalmazódik, hogy a bűnözés nem csupán a kapitalista múlt és környezet átkos következménye, hanem a létező szocializmus újratermelődő feszültségeiből, ellentmondásaiból fakad. Az irányelveknek a büntetés-végrehajtás számára lefordítható kriminálpolitikai üzenetei többsikúak voltak. Általánosan felismerte, hogy az államnak a bűnözés elleni harcra tartósan kell berendezkednie (ezzel elvileg megszűnt a bűnözés elleni harc intézményei, így a büntetés-végrehajtás megfelelő pénzügyi preferálásának szemléleti akadálya). Kimondta, hogy a végrehajtandó szabadságvesztés kiszabását racionális keretek közé kell szorítani; felhívott a konok bűnelkövetők, valamint a munkakerülő, alkoholistá életmódot folytatók elleni szigorú fellépésre; végül konkrét útmutatást tartalmazott a büntetés-végrehajtáson belüli fogvatartotti differenciálásra, a munkáltatás, nevelés és az utógondozás fejlesztésére. Az irányelveknek a bíróságok ítélkezési gyakorlatára – ezen belül a szabadságelvonással járó jogkövetkezmények kiszabására – kifejtett jótékony hatása viszonylag rövid időn belül érzékelhetővé vált: a fogvatartotti állomány 1972 és 1974 között mintegy 12%-al csökkent. E csökkenés azonban nem bizonyult tartósnak. A

¹⁶ LŐRINCZ (2006) i. m. 11. o.

¹⁷ A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 14/1973. számú határozata a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveiről

jogalkotást a közrendre és közbiztonságra különös veszélyt jelentő többszörös visszaesőkkel szembeni fellépés új beavatkozásra sarkallta. „A 70-es években még virágzó „gondoskodó államszocializmus” büntetőpolitikájából, a büntető hatalom mindenhatóságának túlvállaló felfogásából táplálkozott az a program, amely a társadalom a bűnözés kedvezőtlen folyamatait a büntetőjog, a büntetések eszközével kívánta befolyásolni. Ilyen eszközöket alkalmaztak a különösen veszélyes visszaesőkkel, illetve a mértéktelen alkoholfogyasztásukkal a közrendet megzavarókkal szemben. E program egyik intézménye a szigorított őrizet bevezetése volt.¹⁸ A hazai szakirodalomban élénk vitát gerjesztő intézmény a II. világháború óta először tett kísérletet a tettes-centrikus büntetőfelelősség érvényesítésére. A jogintézményt 1989-es megszüntetéséig elvi aggályok és gyakorlati problémák kísérték. Elméletileg leginkább az volt kifogásolható, hogy a többszörös visszaesők bűncselekményére adott büntetőjogi reagálás egyszerre több jogkövetkezmény (büntetés és intézkedés) kiszabását jelentette. A gyakorlati problémák a végrehajtásban mutatkoztak meg. A jogalkotó szándéka szerint a szigorított őrizetesekekkel szemben bevezetendő különös „intenzív nevelési módszerek” alkalmazása, ezek kidolgozatlansága miatt nem valósulhatott meg. A másik intézmény a hazánkban terjedő alkoholizmus elleni büntetőjogi fellépés volt az alkoholisták kötelező munkaterápiás intézeti kezelésének bevezetésével.¹⁹ Az intézeti gyógykezelés az erre a célra a Szeged melletti Nagyfán kialakított Munkaterápiás és Alkoholelvonó Intézetben történt, egészen 1990-ig, megszüntetéséig. A végrehajtás során kiütköző gyakorlati problémák – többek között- a kényszerkörülmények az alkoholbeteg fokozódó érzelmi-indulati zavaraira irányuló negatív hatásában, az intézet korlátozott egészségügyi intézmény jellegében, magyarán börtönjellegében mutatkoztak meg.”²⁰

A hazai börtönügyet meglévő gondjai mellett jelentősen megterhelték a fenti, szakmailag előkészítetlen, gyakran rögtönzésszerű kormányzati döntésekből született intézkedések. A döntéshozók – saját tévedhetetlenségül biztos tudatában – nem vették figyelembe a büntetés-végrehajtási szakemberek jelzéseit az előkészítés időszakában, azonban sajátos módon a megvalósítás gyakorlati nehézségeit rendre a bv. számlájára írták.

¹⁸ 1974. évi 9. számú tvr. „A társadalom fokozott védelméről a közrendre és a közbiztonságra különösen veszélyes visszaeső bűnözők elleni hatékonyabb fellépés érdekében”.

¹⁹ 1974. évi 10. számú tvr.

²⁰ LÖRINCZ (2006) i. m. 12-13. o.

„A 70-es évek közepétől a büntetőpolitika újabb átmeneti oldódása érzékelhető. Ebben a folyamatban elsősorban külpolitikai tényezők bizonyultak ösztönzőnek. A Helsink-i értekezlettel (1975) meginduló közeledés a világrendszerek között – számos kérdés mellett – az államok büntetési, büntetés-végrehajtási rendszereinek kultúráját, humánumát is a társadalomdiagnosztikai tényezők szintjére emelte. E korszak honi állami és politikai vezetése a polgári demokráciához való ideológiai közeledés következetes elvetése mellett, a szükségszerűen bővülő gazdasági kapcsolatok fenntartásához bizalomépítő, a „szalonképességet” javító gesztusokra hajlott. Mindez sürgetővé tette az állami erőszakszervezetek „kordában tartását”, a büntető hatalom önkorlátozását. Ugyanekkor a szűkebb szakmai körök számára megismerhetővé váltak az Egyesült Nemzetek Szervezete által kimunkált (1955) és az Európa Tanács által kidolgozott (1973) ajánlások a korszerű börtönnormák tárgyában, eljutott ide a treatment ideológia válságának híre is.”²¹

„Martinson volt az első, aki a börtönök klinikai alapon nyugvó személyiségformálását teljes egészében elutasította. Ez volt a „nothing works” elmélet, miszerint: a börtön az elítélt személyiségének változtatásában teljesen tehetetlen, így bármilyen nevelési törekvés értelmetlen, a börtönben „semmi sem működik”. Álláspontjának megfogalmazása annyira kategorikus, hogy szélsőséges indulatokat keltve hozzájárult a treatment ideológia válságának betetőzéséhez, és ezzel hozzájárult a börtönügy megújulásához.”²²

A hazai szakemberek számára elgondolkodtató volt, hogy a legtöbb nyugati államban szakítottak a börtönbüntetés hatékonyságát mindenáron növelni kívánó, a nevelési-kezelési módszerek mindenhatóságába vetett elképzelésekkel, és előtérbe került az a szkeptikus-realista felfogás, amely a büntetőintézeti körülmények elkerülhetetlenül személyiségkárosító hatásának mérséklését tűzte ki. A honi szakirodalomban ekkor megjelenő – elsősorban kriminológiai tárgyú – elemzések nem csupán a büntető törvénykönyvet támadták „börtön centrikussága” miatt, de már rámutattak a szabadságvesztés-végrehajtásában mutatkozó káros, kedvezőtlen hatásokra is. Így – többek között – figyelmeztettek arra, hogy a szabadságvesztés általában, de különösen, ha az hosszantartó, vagy ismételt, gyorsan lazítja, majd megszünteti az elítélt társadalmi kapcsolatait, tehát csökkenti a visszailleszkedés esélyeit. Ugyanígy rámutattak a

²¹ LŐRINCZ (2006) i. m. 13. o.

²² PROF. DR. RUZSONYI PÉTER: A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. Nevelésméleti tansegédlet. 2003/2. szám. 33. o.

büntetőintézeti élet túlszabályozottságából az elítéltek mérlegelési, döntési képességének, akarati tevékenységének károsodására, a büntetőintézeti szubkultúrának az elítéltek bűnözést igazoló nézetrendszerét erősítő jellegére, a szabaduló elítélttel szembeni erőteljes előítéletének beilleszkedését ellehetetlenítő hatására. Egyidejűleg a kriminálpszichológiai irodalom már viszonylag nagy pontossággal le tudta írni a bűnelkövetővé válás bonyolult és hosszadalmas mechanizmusát, ami érzékelhetővé tette, hogy a bűnelkövetők társadalomba visszavezetése még nem rendelkezik megfelelő, kellően megalapozott tudományos ismeretekkel.

A bv. testületen belül a fordulatot egy 1976 májusában megfogalmazott előterjesztés indította el, amely a végrehajtás céljáról lehántotta az irreális elemeket, egyben megkísérelte a kriminálpedagógiának, mint speciális pedagógiai ismereteknek a korábbinál realisabb alapokon nyugvó értelmezését. Az előterjesztés rövid visszatekintésében – a korábbi politikai és kormányzati kritikát kötelességszerűen alapul véve – a hibákat szemléleti okokra vezeti vissza sok helyen az átnevelő munkában megelégedtek a törvényi cél szerinti törvénytisztelő állampolgárra nevelés fáradságos és gyakran sikertelenséggel nehezített feladata helyett, a börtön számára formált, engedelmes „jó rab” figurájával. Szemléleti problémát is jelentett, hogy ez időszakban a vezetés különböző szintjén is hajlamosak voltak arra, hogy a kézzelfogható és szemmel látható biztonságos őrzést, a szökések megakadályozását, gyors elhárítását tegyék meg központi feladattá, helyét, szerepét felcserélve a nevelőmunkával. Fellelhető szemlélet volt az, amely a büntetés-végrehajtáson belül egy szűk apparátus kizárólagos feladatának tekintette az elítéltek nevelését, szem elől tévesztve, hogy az intézetek az ott büntetésüket töltő elítéltekre a maguk egészében hatnak, és a büntetés-végrehajtás minden szakterületének egyazon cél és feladat megvalósítása érdekében kell tevékenykednie. Az előterjesztés ezután kijózanító realitásérzéssel az alábbiakat emeli ki: *„Szükségesnek tartjuk tisztázni, hogy a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett nevelőmunkával nem törekedhetünk az elítéltek személyiségének teljes átalakítására. Ennek ellentmond az, hogy az elítéltek többé-kevésbé kialakult, megszilárdult személyiség szerkezetű felnőttek, emiatt irreális olyan követelményt támasztani, hogy a rendelkezésre álló eszközökkel és időtartam alatt személyiségük teljes átformálását érjük el. A fő feladat, hogy személyiségük bizonyos*

Büntetés-végrehajtási nevelés szemléletváltozásai az 50-es évektől napjainkig

vonásait korrigáljuk... az, hogy beilleszkedésre tegyük őket alkalmassá.”²³ Az előterjesztők nyilvánvalóan tudták, hogy a feltételek e redukált cél eléréséhez sem elegendők, de a szocialista nevelési eszme optimizmusa – nem kevésbé a dokumentumokban rögzített politikai parancs – fogva tartotta őket.

„A hazai büntetés-végrehajtásra nehezedő nyomás átmeneti enyhülését az oldódásnak a légkörében elősegítette, hogy 1975-től 1978-ig a büntetőintézetek zsúfoltsága a szabadságvesztésnek hazánkban először tapasztalt trónfosztásával csökkent (ez idő alatt átmenetileg a pénzbüntetés vette át az alkalmazott szankciók primátusát.) Az 1976 végén meginduló kodifikációs munkálatok célul tűzték ki a büntetőjog és a büntetés-végrehajtási jog egyidejű, törvényi szintű módosítását. Az országos parancsnokságon létrehozott kodifikációs bizottság a bv. tvr. korszerűsítésének feladatát akként határozta meg, hogy a bűnözés lassú növekedésére és kedvezőtlenül alakuló struktúrájára válaszul el kell érni a bűnmegelőzés hatékonyságának további fokozását, ennek érdekében a bv. rendszerének, az általa alkalmazott módszereknek és eszközöknek, valamint szervezeti felépítésének továbbfejlesztését.”²⁴

Az 1979-es kodifikáció az európai börtönhumanizációs mozgalom sodrába kerülve, nem a büntetés represszív, elrettentő hatásának növelésében, hanem az elítéltek nevelése terén jelölt meg további tennivalókat. A nevelés korábbi, szűkebb fogalmából kilépve, gyűjtőfogalma lett mindazon pozitív hatásoknak, amelyek az elítéltet esélyesebbé tették a társadalomba beilleszkedésre. E fogalomkörbe éppúgy beletartoztak az elítélteknek a korábbi iskolai, szakmai képzés hiányosságai pótlására, mint a készségteremtő, kreatív munkavégzésre, vagy a személyi állomány példaadó magatartására, az elítéltekkel való kulturált bánásmód fejlesztésére irányuló törekvések. Honi börtönügyünk fejlődését a 70-es évek második feléig – a nyugat-európaiktól eltérően – nem támogatta számottevő elméleti tevékenység. Ennek oka a szakterületnek a fentiekben már érintett elzártságában és elzárkózásában keresendő, abban a sajátosságban, hogy hazánkban az állami

²³ Előterjesztés a szabadságvesztés végrehajtása alatt végzett nevelőtevékenység fejlesztési koncepciójához. (BVOP, 1976. május 24.)

²⁴ LŐRINCZ (2006) i. m. 14. o.

erőszakszervezetek, így a büntetés egész intézményrendszere a politika direkt, intim irányítási szférájába került, s így az elméleti művelés számára alig volt hozzáférhető.

A 70-es éveket vizsgálva összességében megállapítható, hogy teljesen nyilvánvalóvá vált az optimista pedagógiai célok kudarca, elérhetetlensége. A feladatokat átfogalmazták, miszerint az átnevelés helyébe a jelentősen enyhébb, megvalósíthatóbb nevelés – az úgynevezett treatment ideológia - lépett. Az új, megfiatalított személyzet munkába állítása lehetővé tette, hogy a figyelmet a reálisan megoldható problémák felé fordítsa. Ennek a folyamatnak fontos állomása volt a pedagógusok, pszichológusok egyre szélesedő bevonása, valamint a tudományos kutatások megkezdése.

2.5. 80-as évek

„...Az ország növekvő gazdasági nehézségei, valamint a büntetőintézetek túlszűfoltóságából adódó gondok halmozódása a büntetés-végrehajtási szervezet működési feltételeinek, az igazságszolgáltatási rendszerben betöltött funkcióinak jelentős romlásával jártak.”
 Lőrincz József

„Az 1980-as évek elején megkezdődött a XII. kongresszus határozataiból a büntetés-végrehajtásra háruló feladatok teljesítése, ami egyet jelentett az új jogszabályok maradéktalan érvényesítésével. Már ezeknek a jogszabályoknak a megalkotásakor is világos volt, hogy lesznek olyan előírások és feladatok, amelyek végrehajtásának feltételei – az ország nehéz gazdasági helyzetére tekintettel – csak fokozatosan, hosszabb távon teremthetők meg. Akkor azonban még nem számolhattunk azzal, hogy a körülmények kedvezőtlenebbé válása további akadályokat gördít a büntetés-végrehajtás fejlődésének útjába.”²⁵

A társadalomtudományoknak a 60-as, különösen a 70-es évektől való korlátozott felélénkülése után a börtönügy főleg a kriminológiával, a pedagógiával és a pszichológiával talált érintkezési pontokat. A 80-as években egyre fokozódó gazdasági nehézségek, a bűnözés alakulása és ezzel összefüggően a börtönnépesség váratlan, nagyarányú megnövekedése megnehezítette a 79-es bv. kódexben deklarált korszerű elvek és intézmények gyakorlati megvalósítását. A jogszabály megalkotásakor a törvényhozó azzal számolt, hogy csökken a fogvatartottak száma, s így a rendelkezésre álló személyi és tárgyi feltételek eleve jobb lehetőséget kínálnak a munka fejlesztéséhez. A gyakorlat azonban nem igazolta ezt a várakozást. *„A fogvatartottak összlétszáma egészen 1988-ig jelentősen meghaladta az 1979. évi szintet. A fogvatartotti létszám 1986 májusában elérte a Kádár-korszakban tapasztalt csúcsot, a 25 ezer főt. A létszám növekedésével egyidejűleg az elítéltek összetétele is kedvezőtlenül alakult. Számottevően emelkedett a börtönök biztonságára, rendjére nagyobb veszélyt jelentő erőszakos, garázda jellegű*

²⁵ LŐRINCZ (1986) i. m. 31. o.

bűncselekményekért elítéltek, és a jelentősebb gondoskodást igénylő fiatalok, valamint a kóros személyiségű, az alkoholista és más személyiségzavar miatt gyógyító-nevelésre szorultak számaránya. Az erőfeszítések ellenére nőtt a rendkívüli események (a szökések, a személyzettel aktívan szembeszegülők) száma. A fogvatartottak romló hangulatához nyilvánvalóan hozzájárultak a túlszűfolttság olyan mellékhatásai, mint a foglalkoztatottság csökkentése, a zárkán belüli élettér zsugorodása, az egyéni problémák, sérelmek

feloldásának késedelmessége, vagy elmaradása, de a személyi állományban megjelenő sok új, a szakmában tapasztalatlan ember konfliktus-kezelési járatlansága is.”²⁶

Az így kialakult helyzetben egy sor eltervezett fejlesztési elképzelés, mint a fogvatartottak elhelyezési körülményeinek, ellátásuknak javítása, munkadíjazásuk, a nevelési és munkáltatási feltételek fejlesztése – nem valósulhatott meg. A gazdasági helyzet romlása érzékenyen hatott ki a személyi állomány jövedelmi viszonyaira is. Míg a 60-as és 70-es években a börtönök személyzetének anyagi-pénzügyi

támogatottsága még a fegyveres testületek között is kedvezően alakult, addig a 80-as évek közepére ez a különbség elenyészővé vált, ezen kívül a börtönök túlszűfolttsága miatti munkahelyi feltételek romlása a kvalifikált munkaerő, köztük számos pedagógus, pszichológus és gazdasági szakember elvándorlását indította meg. A személyi állomány „humán szektorának” a főként pedagógiai végzettségű nevelőknek jelentős fluktuációja kezdődött el. Ennek oka nem csupán a relatíve alacsony jövedelem volt, hanem legalább ennyire a pedagógiai ismeretek (eszközök, módszerek) kreatív alkalmazásának, valamint a szakmai előmenetelnek korlátai is. Az intézetek vezetőinek kényszerűen a biztonságot és a rendet favorizáló tevékenysége a nevelőket szűkös militáris hierarchiába tagolta, amelyben

²⁶ LŐRINCZ (1986) i. m. 32. o.

alárendelt szerepük az elítéltekkel kapcsolatos adminisztrációra, ügyintézésre korlátozódott.

„Az állami preferencia fokozatos szűkülése a büntetés végrehajtási szervezetet a tartós válságkezelés hosszabbtávú stratégiájának kidolgozására kényszerítette. Így készült el 1983-ban a büntetés-végrehajtási nevelés és 1986-ban a munkáltatás 15-20 évre szánt fejlesztési koncepciója. E koncepciók voltaképpen a magyar börtönügy reális helyzetfeltárására irányuló, a szűkös anyagi- és szellemi erőforrások felhasználási prioritásait meghatározó programtervezetek voltak. A 83-as koncepció nevelésfelfogásában már nyoma sincs a korábbi időszak derűs optimizmusának, amikor kijelenti, hogy a börtönökön belül nevelés a társadalomban folyó neveléshez képest minimális programra vállalkozhat. Nem vállalhatja fel a családi, iskolai nevelés teljes programját, nem tűzheti célul a személyiség sokoldalú kibontakozását. Ugyanakkor megerősítette azt a törekvést, hogy az elítéltek pozitív befolyásolására nem csupán a nevelőknek, hanem az egész intézeti hatásrendszernek törekednie kell.”²⁷

Ez a koncepció először foglalta a börtönügy munkaprogramjába azokat a tudományosan feltárt ellentmondásokat, amelyeknek hatékonyságrontó jelenlétével a szakmának számolnia kell így azt az ellentmondást, amely a büntetőítélet tett központú és a büntetés-végrehajtás tettes központú szemlélete között feszül, a nevelő-nevelt közötti viszonyban a kényszer- és együttműködési igény egyidejű jelenlétéből adódó feszültséget, valamint azt az ellentmondást, amely a börtönélet szigorúan és részletesen szabályozott rendjéből kíván önálló döntésekre kész állampolgárokat kibocsátani. Ezen ellentmondásoknak, a nevelés korlátainak bátor bemutatása nem csupán a bv. szervezet belső szakmai ismeretigényének kielégítését szolgálta, de címzettje volt az a kormányzat is, amely ezeket a nehézségeket nem ismerte, vagy ha ismerte is, nem akart tudomást szerezni róluk.

„A 80-as évek közepére a korábban megbízhatóan működő büntetés-végrehajtási vállalatokat is elérte a külső gazdaság gyorsuló recessziója. Így érezhetően csökkeni kezdett a fogvatartottak munkája iránti kereslet, a vállalatok gazdálkodása egyre labilisabb lett. Az elítéltek foglalkoztatásának kötelezettsége, az ügynevezett teljes foglalkoztatás ideáljának megvalósítása a vállalatok gazdaságos működését veszélyeztető túlfoglalkoztatássá vált. Az 1986-os munkáltatás-fejlesztési koncepció, amely megkísérelte

²⁷ LÖRINCZ (2006) i. m. 14. o.

az elítéltek munkavégzése gazdaságossági és reszocializációs céljait a romló gazdasági környezetben összehangolni, csupán regisztrálni volt képes a börtön-vállalatok fokozódó válságát, e folyamatot megállítani már nem. Noha e koncepciónak a gyakorlati életre kisugárzó hatása a 80-as évek végén megindult társadalmi átalakulás időszakában már elenyészett, mégis pozitív fejleményként értékelhető, hogy kidolgozásuk a börtönügy szakembereinek és a kapcsolódó tudományágak képviselőinek együttműködésével, a korábbinál nagyobb nyilvánosság bevonásával történt. A büntetés-végrehajtási tevékenység elemzésének felélénkülése, a szakszemélyzet integráltabb, összehangoltabb munkára ösztönzése, a felhalmozódott belső ellentmondások feltárása mindenesetre hozzájárult a humán tendenciák erősödéséhez. A gazdasági környezet növekvő válsága, a börtönnépesség előre nem tervezhető alakulása ugyanakkor rendkívül megnehezítették bármiféle hosszú távú konstruktív program végrehajtását, ezért a magyar börtönügy szervezetét rövid távú manőverezésekre kényszerítették.”²⁸

„A szembenálló világrendszerek konvergenciája átláthatóvá és összehasonlíthatóvá tette az olyan, korábban gondosan titkolt büntetés-végrehajtási mutatókat, mint a fogvatartotti ráta, a börtönök férőhely kapacitása, zsúfoltsága. Az évtized közepére kialakult rendkívül kedvezőtlen hazai helyzet javítása a „szalonképesség” megóvása érdekében kibocsátott 20/1986. sz. NET (Népköztársaság Elnöki Tanácsa) határozat (a jogpolitikai irányelvekről) arra ösztönözte a jogalkalmazást, hogy a kisebb súlyú bűncselekményt első ízben elkövetőkkel szemben lehetőleg mellőzze a végrehajtandó szabadságvesztést. Ez az intézkedés 1987-88-ban az 1 év alatti ítélettel rendelkező elítéltek számának csökkenésével járt, amely hozzájárult a fogvatartotti létszám csökkenésének megindulásához (ezt segítette elő átmenetileg az előzetesen letartóztatottak létszámának apadása is a büntetőeljárás törvény 1987. évi módosításával). A kriminálpolitika enyhülése a rendszerváltozás előtti években tükröződik a végrehajtás progresszivitásának intézményein, különösen a végrehajtási fokozat enyhítése, az átmeneti csoportba helyezés szélesebb körű alkalmazásának alakulásán, valamint a büntetés-félbeszakítás kiugróan magas engedélyezésén. Ugyanakkor a 80-as évek második felétől a bv. szervezetnek egyre erősödő kedvezőtlen folyamattal kellett szembesülnie: a szabadulás előkészítésének

²⁸ LŐRINCZ (2006) i. m. 15. o.

problémáival, az utógondozásnak és a pártfogó felügyeletnek ellehetetlenülésével, a külvilág objektív és szubjektív fogadókészségének jelentős csökkenésével.”²⁹

Mindezek ellenére megállapíthatjuk, hogy egyes területeken jó eredményeket, sikereket könyvelhetünk el. A fogvatartottak körében folytatódott közművelődési tevékenység és oktatómunka eredményei az elvárásoknak megfelelően alakultak. Jelentős eredmények születtek az elítéltek öntevékenységeinek, saját életük aktív szervezésének és bizonyos fokú öngazgatásának területén is. Az elítéltek ma már nemcsak azokban a fogház fokozatú intézetekben vesznek részt programjaik szervezésében és lebonyolításában, a belső rend és fegyelem megtartásában, ahol az öntevékeny szervezetek működésének hagyományai voltak (például Baracska, Állampuszta), hanem a szigorúbb rezsimű intézetekben is (például Vác, Márianosztra). Több megyei intézetben is alkalmazzák sikerrel az öntevékenységekben rejlő pedagógiai lehetőségeket. És ez mind az alkalmazott módszer, eljárás, mind az eredményesség tekintetében a jövőt villantja fel. A fogvatartottak pedagógiai célzatú csoportosítását tovább kívánták fejleszteni. Ennek érdekében tervbe vették egy olyan speciális intézet létrehozását, melynek feladata a hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélték diagnosztizálása, az őket befogadó intézetek kijelölése, nevelési programjuk kidolgozása. Az intézet személyi-tárgyi feltételeit úgy kívánták kialakítani, hogy alaptevékenysége mellett betölthesse a büntetés-végrehajtási módszertani és továbbképző intézetek szerepét is. Az eredményesség, a tudatos nevelőmunka érdekében fejleszteni kellett a bv. nevelés elméletét, módszertanát. Emellett a már meglévő program alapján fejlesztették a kutatómunkát. A legfontosabb kutatási témák a büntetés-végrehajtási intézetek hatásmechanizmusát, az elítéltek informális szervezeteit, a nevelés hatékonyságának mérését, a visszaesések okait vizsgálták.

²⁹ LŐRINCZ (2006) i. m. 16. o.

2.6 90-es évektől napjainkig

„A nevelés, mint hatásrendszer magában foglalja valamennyi környezeti tényezőt, melyek befolyást gyakorolhatnak az elítéltekre. Másfelől mindazon változások összességét, melyek a nevelés eredményeként létrejönnek.”
Módos Tamás³⁰

„A rendszerváltozás kezdetén a régiókban, így hazánkban a bevezetett reformok tartalma az emberi jogi deficitok csökkentése volt a büntető igazságszolgáltatás területén, továbbá a bűnözésre való reagálás intézményrendszerének humanizálása. E reformokkal párhuzamosan a 80-as évek végétől elinduló politikai átalakulás és gazdasági szerkezetváltás következtében kialakuló anómiás helyzet nem maradt hatás nélkül a bűnözés hazai alakulására. A növekvő és új vonásokat mutató bűnözés rendkívüli kihívás elé állította a bűnüldöző és a büntető igazságszolgáltatási szerveket. A 90-es évek második felének hazai szakirodalma joggal kifogásolja, hogy az 1990-95 között kialakult bűnözési helyzetre tekintettel nem alakult ki átfogó kriminálpolitikai koncepció, a büntető igazságszolgáltatás területén a korábbi autokratikus rendszer tagadásaként egy emberjogi aspektusú liberalizációs folyamat zajlott le. A 90-es évek első fele ítélkezési gyakorlatának enyhülésére erőteljesen hatottak a büntető törvénykönyv olyan módosításai, mint a büntetési rendszer átalakítása, így a halálbüntetés eltörlése vagy a szabadságjogok és az emberi jogok tiszteletének szem előtt tartásával a szigorított őrizetnek, az alkoholisták munkaterápiás intézeti kezelésének valamint a szigorított-nevelő munkának kiiktatása.

A '90-es években egy újabb ideológia váltás következett. A nemzetközi tudományos tanácskozások alapkérdéseiben Mi működik? Hogyan tudhatjuk meg? Hogyan mérhetjük? a treatment lényeges elemeinek (gyakorlati elemeinek) visszaszivárgását figyelhetjük meg. Magyarországon az Európa Tanács börtönügyi ajánlásaihoz csatlakozva új fogalmak jelentek meg: a rehabilitáció, normalizáció, nyitottság és felelősség elve. Az elítélt személyiségi jogai kerültek előtérbe. Megfogalmazódott a garanciális büntetés-végrehajtás

³⁰ MÓDOS Tamás: Büntetés-végrehajtási nevelés. RTF – Rejtjel Kiadó 1998. 35. o.

*gondolata, melynek alapja az, hogy az alapvető jogok gyakorlása mellett, az elítélt kötelességeinek teljesítése fejében plusz jogokat (szabadabb életkörülményeket) élvezhet.*³¹

A szabadabb életkörülmények leginkább az 1993. évi XXXII. törvényben testesülnek meg, főként az enyhébb végrehajtási szabályok (továbbiakban: EVSZ) által. Melyek alkalmazásakor az elítélt a meghatározott módon és időben eltávozhat az intézetből; a személyes szükségleteire fordítható pénzét készpénzben is megkaphatja és azt az intézeten kívül költheti el; látogatóját az intézeten kívül is fogadhatja továbbá akár felügyelet nélkül is dolgozhat az intézeten kívül.

A közelmúlt és napjaink nevelési koncepciójának elemzésekor leginkább Prof. Dr. Ruzsonyi Péter és a Módos Tamás által képviselt ideológiákat vettem alapul, miszerint a büntetés-végrehajtási nevelés egy szűkebb körre irányuló nevelési tevékenységet jelent. A kriminálpedagógia lényegét definíciója alapján határozhatjuk meg: „*a bv. nevelés a pedagógiának a kriminálpedagógián keresztül közvetített ismeretanyagán alapuló tudatos, tervszerű magatartás- és tevékenységformáló, valamint azzal szerves egységet képező személyiségfejlesztő munka, mely a bűncselekményt elkövető és ezért szabadságelvonással járó büntetésre ítéltre irányul.*”³² A meghatározás érzékelteti, hogy a pedagógia, illetve a kriminálpedagógia gyakorlati ágát jelenti a büntetés-végrehajtási nevelés, melynek alanyai az elítéltek, és színhelye a bv. intézet.

A bv. nevelés fejlesztő és korrigáló hatások olyan összehangolt rendszere, amely jogszabályi keretek mellett és zárt intézeti viszonyok között az elítélt személyiségéhez igazodó differenciáltsággal segíti elő a büntetés-végrehajtási cél elérését, a társadalmi beilleszkedéshez szükséges viselkedés és magatartás kialakulását. A szabadságvesztés végrehajtásának a célja pedig az, hogy a törvényben meghatározott joghátrány érvényesítése során elősegítse az elítéltnak a szabadulása után a társadalomba történő beilleszkedését, és azt, hogy tartózkodjék újabb bűncselekmény elkövetésétől. A bv. számára alapkérdés a cél meghatározása. A büntetés célját törvény rögzíti. Ez a cél a társadalom elvárását fogalmazza meg a bűnözéssel kapcsolatban, s bár a konkrét törvényszöveg a társadalom változásait, prioritásait követve változik, lényegében azonban

³¹ LŐRINCZ József: Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás a rendszerváltozáson innen és túl, Börtönügyi Szemle, 2003/1, 30-31.o

³² MÓDOS: i. m. 23. o.

egy reszocializációs program teljesítését követeli meg. A bv. tevékenysége e program megvalósítására irányul. Ehhez kapcsolódik a nevelés, melynek célja a törvényben meghatározott reszocializációs program megvalósításának elősegítése. Ezen belül az elítéltek szellemi és fizikai állapotának szinten tartása, vagy lehetőség szerint fejlesztése.

„A büntetés-végrehajtási nevelés sajátossága, hogy viszonylag rövid idő – a büntetési idő – alatt, a zárt intézet feltételei között nem tűzhet ki a pedagógia személyiségfejlesztő programjához mérhető célt. A személyiség olyan mértékű fejlesztése, amely a meggyőződés által vezérelt szilárd, társadalmilag pozitív magatartást eredményez, általában nem várható, programja tehát az általános pedagógiai programnál szűkebb.”³³

A büntetés-végrehajtási nevelés alapelvei: a nevelési tevékenység egészét átfogó tételeket, melyek a nevelés folyamatát meghatározó törvényszerűségeken, a nevelés gyakorlati tapasztalatainak általánosításán alapulnak, nevelési alapelveknek nevezzük. Ezek az alapelvek meghatározzák a nevelői tevékenységet, irányító, szabályzó (normatív) jellegű általános és lényeges irányelvek, melyek a nevelés hatékonyságát is megalapozzák. Az elítéltek nevelésének alapelvei a büntetés-végrehajtás legfontosabb sajátosságaiból eredő törvényszerűségeket is tartalmazzák. Ezek a nevelőmunka során általánosan érvényesülnek, a szabadságvesztés büntetés tartalma alatt végzett nevelés egészére vonatkoznak, és valamennyi elítéltet érintik. Segítenek az egyéni nevelési célok kijelölésében, meghatározóan hatnak a nevelés tartalmára és módszereire. Alapot adnak a nevelés megszervezéséhez és irányításához, biztosítják a személyi állomány tevékenységének egyöntetűségét. A nevelési alapelvek elsősorban a fogvatartottak nevelésére érvényesek, azonban a büntetés-végrehajtás egészére is adnak iránymutatást.

„Az egyéniesítés elve azt jelenti, hogy a nevelő minden elítélt személyiségéhez, egyéni képességeihez és szükségleteihez igazodva tűzi ki tevékenységének célját, tervezi és alkalmazza a leghatékonyabb pedagógiai eljárásokat.”³⁴ Ez az alapelv már a büntető-eljárás időszakában is érvényesül, mivel a bíróság mérlegeli az – elsősorban bűncselekményben megnyilvánuló – egyéni társadalmi veszélyességet, és ennek megfelelő differenciáltsággal állapítja meg a büntetés tartamát, a végrehajtás módját. Az egyéniesítés folytatódik a fogvatartott befogadásával, és érvényesül a szabadulásig, sőt az utógondozás megszervezésével a szabadulást követően is. Nem csak a nevelésre jellemző, megjelenik

³³ MÓDOS: i. m. 24. o.

³⁴ MÓDOS: i. m. 49. o.

az őrzésben, felügyeletben és a foglalkoztatásban is. *„A nevelési ráhatások egységességének elve a tudatosan szervezett környezeti hatások érvényesülését szolgálja. Az egyénre környezete valamennyi eleme hatást gyakorol. A környezeti hatások között kedvezőek és a nevelés számára hátrányosak is megjelennek. Sokféle hatás éri az elítéltet, és ezek a hatások többségükben feltáratlanok, kontrollálatlanok. Minden ismeret, tapasztalat, amely a szűkebb vagy tágabb környezetből ered, befolyásolja az egyén cselekedeteit, magatartását. Hogy milyen mértékben, az attól függ, hogy mennyire aktív részese az elítélt a történéseknek, azok mennyiben érintik személyes érdekeit, milyen intenzitásúak, milyen az elítélt állapota, mennyire nyitott környezete felé.”*³⁵ Rendkívül fontos, hogy a bv. intézet minden területén és a végrehajtás egésze alatt érvényesülő és eltérő módszerekkel közvetített hatások egy irányba mutassanak, erősítsék egymást, egységesek legyenek, azonos értékeket és követelményeket továbbítsanak az elítéltek felé. *„A neveléshez való aktív viszony kialakításának elve olyan alaphelyzet megteremtésére irányuló törekvést fejez ki, mely feltétele a fogvatartott és a személyzet közötti kooperatív kapcsolatnak. A nevelés egyúttal önnevelés is, feltételezi a nevelés alanyának aktív részvételét a folyamatban.”*³⁶ A bv-ben az alaphelyzet ezzel a követelménnyel ellentétes. Túlhangsúlyozottak a kényszerelemek, ezért az elítéltek többsége nem érzi annak szükségességét, hogy saját egyéni feltételeinek, képzettségének, képességeinek javításával önmaga is aktívan készüljön a szabadulása utáni beilleszkedésre. *„Az elítéltek önigazgatásának elve a velük való foglalkozás, illetve a gondoskodás módjának változását tükrözi. Az Európai Börtönszabályok és más dokumentumok – hatályos hazai bv. törvény is – hangsúlyozzák az elítéltek felelősségérzetének, önállóságának fontosságát.”*³⁷ A zárt intézet totális jellegéből fakadó romboló hatások egyike az, melynek következtében a fogvatartott elveszíti önállóságát, döntési képességét, az önmagáról való gondoskodás, önellátás készségét. Hosszabb szabadságvesztés büntetés után a sikeres beilleszkedés egyik komoly akadálya, hogy az elítélt, aki mindaddig meghatározott időben készen kapta a napi ételmezt, a tiszta ruhát, beosztották idejét, pénzét, pontos utasításokat kapott, hogy mikor, mit és hogyan csináljon, képtelen a szabad élet körülményei között életét megszervezni, önmagát ellátni, még akkor is, ha ennek feltételei egyébként adóttak

³⁵ MÓDOS: i. m. 50. o.

³⁶ MÓDOS: i. m. 51. o.

³⁷ MÓDOS: i. m. 52. o.

számára. „A szabadulás utáni beilleszkedésre irányultság, a fogvatartottak nevelésének célját és legfontosabb tartalmi elemét ragadja meg. A reszocializációs programot végrehajtó büntetés-végrehajtási rendszerekben a tevékenység célja a sikeres társadalmi adaptáció.”³⁸ A szabadságvesztés büntetés megkezdésének pillanatától minden, az elítélttel kapcsolatos mozzanat arra irányul, hogy szabaduláskor a fogvatartott rendelkezzen azokkal a képességekkel és lehetőségekkel, melyek a sikeres beilleszkedés feltételei. A bv-ben töltött idő tehát nem öncélú, hanem egy későbbi időszakra kíván perspektívát biztosítani. A börtönnek nem önmaga számára kell jó rabokat nevelni, hanem a sikeresebb életvezetés, az újabb bűncselekmény elkövetése nélküli jövő személyiségbeli feltételeinek kialakítása a feladat. „A társadalmi integráció elve: a büntetés végrehajtási nevelés végső célja egy távolabbi – a szabadulást követő – időszakra, a sikeres beilleszkedésre irányul. Ennek szubjektív, a fogvatartottól függő feltételeinek kialakításához járul hozzá közvetlenül, illetve közvetett módon próbálja befolyásolni a beilleszkedés további, nem elsősorban az elítélttől függő elemeit.”³⁹

Ezt az „új” típusú büntetés-végrehajtást megvalósító intézet tevékenységrendszerének feltételeinek megteremtése érdekében a különféle nemzetközi dokumentumokban, ajánlásokba foglalt modern, pragmatikus európai börtönügyi felfogás három legfontosabb alaptételéből: a normalizálás, a nyitottság és az úgynevezett felelősségi elv biztosításának igényéből indulunk ki. „A normalizálás követelménye szerint a börtönbüntetés körülményeit – a biztonsági igények által befolyásolt módon – a lehető legjobban közelíteni kell a szabad élet normális követelményeihez. A nyitottság elve azt az igényt fogalmazza meg, hogy a börtönnek a külső társadalomtól elszigetelő teljes zártságát, merevségét – intézményesített jogi megoldásokkal – oldani kell. A felelősség elve elsődlegesen a fogvatartott – mindenekelőtt önmagával szembeni – felelősségérzetének felkeltését célzó módszerek alkalmazását jelenti, de szélesebb értelemben a büntetés-végrehajtás egész tartalmi tevékenységét új alapokra helyező elképzelést tartalmaz. Az ily módon felépített kezelési rendszer nem „kényszer nevel”, hanem sokkal inkább pragmatikus lehetőséget kínál a fogvatartottnak arra, hogy maga válasszon a különféle rehabilitációs, reszocializációs célzatú programok közül.”⁴⁰

³⁸ MÓDOS: i. m. 53. o.

³⁹ MÓDOS: i. m. 54. o.

⁴⁰ PROF. DR. RUZSONYI: (2003) i. m. 98. o.

Pedagógiai szempontból tartalmaz bv. munkát csak olyan tevékenységrendszerből várhatunk, amelynek középpontjában a rehabilitációs törekvés, pontosabban a konstruktív életvezetés megalapozása áll. *„A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés a kriminálpedagógia szerves részét képező nevelési szakterület, amely önálló nevelésméleti koncepcióval rendelkezik. Célja a konstruktív életvezetés megalapozásának elősegítése a bűnelkövetők és a kriminálisan veszélyeztetettek körében, azaz olyan büntetés-végrehajtási korrekciós nevelési eljárás kidolgozása, amely társadalmilag elfogadott, de egyénileg is eredményes magatartás- és tevékenységformák kialakítására, valamint a már meglévő pozitív tulajdonságok elmélyítésére irányul.”*⁴¹

Napjaink nevelésügyét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a szabadságvesztés cél és feladatrendszere jelentős változásokon ment keresztül. Megfogalmazódtak többek között olyan elvárások, mint a társadalmi visszailleszkedés elősegítése, önbecsülés fenntartása valamint a felelősségérzet fejlesztése. Több, a bv. eszközrendszerében újak tekinthető tudományt integráltak a nevelés mellé – például a pszichológiát, szociológiát és a kriminológiát.

A legnagyobb változást az 1993-ban bevezetett EVSZ jelentette, mely – mint később kiderült – hatalmas veszélyeket is magában rejtett. Gondolok itt a Döcher ügyre, mely igen sok meghatározó bv. dolgozónak a beosztásába került. Röviden ismertetem az ügyet. Döcher igazi nehézsúlyú bűnöző volt. A katonaságnál büntetőzászlóaljba került, barátnőjét feltehetőleg meggyilkolta, de nem tudták rábizonyítani, csakúgy, mint több más ügyet sem. 1999. február 2-án is öt éves börtönbüntetése időszakában volt, de engedélyezték neki a börtönön kívüli munkát, az EVSZ keretein belül. Döcher a XV. Kerületi Palota presszóban tartózkodott bolgár „kollégájával” „Bulgár Misivel”, valamint feleségével és egy másik férfivel. A gyilkos besétált a presszóba, egy bűnözői körökben népszerű Skorpió géppisztollyal közről kivégezte Döchert és társát, majd távozott. Természetesen ezt hatalmas médiaérdeklődés követte, melynek következtében az EVSZ alkalmazása radikális mértékben visszaesett, szinte megszűnt, ami a mai napig érezteti hatását, hiszen alig pár száz fogvatartottnál alkalmazzák az enyhébb végrehajtási szabályokat.

⁴¹ PROF. DR. RUZSONYI (2003) i. m. 46. o.

3. Külföldi kitekintés – A szovjet büntetés-végrehajtás

A külföldi kitekintés című fejezetben mindenképp egy olyan állam büntetés-végrehajtását akartam bemutatni, amely alapvetően meghatározta a magyar börtönügyet is. Választásom ezért esett a szovjet börtönrendszerre, melyet Lőrincz József munkájával szemléltetek. Elsősorban a szovjet és a magyar börtönügy hasonlóságait bemutatva.

Az új szovjet állam a marxizmus általános elmélete talaján, a lenini büntetőpolitikai koncepció iránymutatása szerint alakította ki büntetés-végrehajtási politikáját. Az októberi forradalom utáni első évek legszembevetőbb változása volt, hogy a kényszer alkalmazása mellett a nevelés és a meggyőzés alkalmazásának feladata is kifejezésre jutott az új jogszabályokban és a büntetés-végrehajtás gyakorlatában. Ezekben az években megindult a nyílt és félig nyílt, önkormányzati alapon működő szabadságvesztés-végrehajtási telepek működése. Makarenko hozzákezdett a fiatalok csavargókkal, bűnelkövetőkkel foglalkozó kriminálpedagógia elméletének kidolgozásához.

Az Orosz Szociáldemokrata Munkáspárt VIII. kongresszusa 1919 márciusában általánosítva a tapasztalatokat már hangsúlyozta, hogy a bíróságok ítélkezési gyakorlatukban egyre szélesebb körben alkalmazzák a feltételes ítéleteket, a társadalmi megrovást, a szabadságvesztést szabadlábon elvégzendő munkával, a börtönbüntetések helyett mind nagyobb számban alkalmaznak nevelő intézkedéseket. A kongresszus határozataiban kirajzolódtak a szovjet büntetés-végrehajtás alapelvei, például a társadalmilag hasznos munka elve, a politikai nevelőmunka követelménye és a társadalom részvételének elve.

A büntető törvénykönyv kibocsátását 1924-ben az első büntetés-végrehajtási törvény megjelenése követte. E törvény a szabadságvesztés végrehajtásának céljáról kimondta, hogy az nem más, mint annak megelőzése, hogy az elítélt újabb bűncselekményt kövessen el. A törvény rendelkezett arról, hogy a szabadságvesztés büntetéseket javító-nevelő házban (börtön), ipari és mezőgazdasági telepen (kolónia), különleges elkülönítő intézetekben, átmeneti intézetekben és a fiatalok részére javítóintézetekben hajtsák végre. A büntetés-végrehajtási törvény a korábbi állapothoz képest jelentős mértékben differenciált. Ennek szempontjait egyrészt az elítéltek osztályhelyzetére, másrészt nevelhetőségük fokára tekintettel alakította ki. Ezen kívül – ha egyelőre szerény mértékben

is – érvényesítette a fokozatosság elvét, az átmeneti intézetek ugyanis enyhébb végrehajtási rendjükkel az elítéltek társadalomba való fokozatos visszavezetését szolgálták. A szovjet bv törvény kimondta, hogy a büntetés-végrehajtás feladata az elítéltek átnevelése, amelynek alapvető eszközei a szakmai és az általános képzés. Leszögezte, hogy a bv-nek nem célja a fizikai szenvedés okozása, illetve az elítéltek emberi méltóságának megalázása.

A II. világháború után a büntetés-végrehajtási rendszer fejlődésének fő vonala a különböző táborszerű intézmények további differenciálása lett: az általános, a különös, a szigorított rendszerű javító-nevelő táborok kialakítására került sor.

Az SZKP XXII. kongresszusán (1961) kijelölt büntetőpolitikai irány szellemében – amely a büntetések egyéniesítését, a represszív hatás összekapcsolását a nevelés, meggyőzés eszközeivel tűzte ki – a büntetés-végrehajtási törvények 1977. évi módosítására került sor. Ezek a jogi rendelkezések a szabadságvesztés-büntetés végrehajtásának alapvető eszközeiként a büntetés letöltésének rendjét (rezsim), a társadalmilag hasznos munkáltatást, a politikai nevelő munkát, valamint az általános és szakmai oktatást jelölik meg. A büntetés-végrehajtás rendje az elítélteknek az általuk elkövetett bűncselekmények jellegétől, súlyától, személyiségük társadalomra veszélyességétől, átnevelhetőségük fokától függően írja elő elkülönítésüket, illetve határozza meg az egyes intézmények (fokozatok) végrehajtásának módját, az elítéltek életrendjét.

A javító-nevelő munkatelep rendszer új eleme az átmeneti telep. Az intézmény a fokozatosság elvének gyakorlati megvalósulását szolgálja, lényegében nyílt intézetnek is tekinthető. A törvény rendelkezése szerint bírósági határozat alapján ide utalhatók azok az elítéltek, akik büntetésük felét letöltötték és megjavulásuk tanújelét adták. A bv. törvény 1977. évi módosítása után valamennyi gondatlan bűncselekmény miatt elítélt is itt tölti büntetését.

Az elítéltek átnevelésének kiemelten fontos eszköze a politikai nevelő munka, amely egy-egy intézményben az egész büntetés-végrehajtási állomány feladata. A politikai nevelő munkát az illetékes parancsnokhelyettes irányításával a nevelőtiszt hangolja össze. Ennek során az elítéltek politikai felvilágosító előadásokat hallgatnak, a tömegkommunikációs eszközökön (tv, rádió, országos és helyi szerkesztésű újságok) keresztül ismerkednek ideológiai, világnézeti kérdésekkel. Az intézmények nagy súlyt helyeznek az elítéltközösségek kialakítására, az önkormányzat elemeinek megteremtésére. A törvény értelmében az önkormányzati szervezetek az elítéltek kollektív szokásainak fejlesztése,

segítségnyújtás a termelési, a kulturális és sporttevékenység szervezésében, a rend a fegyelem, a tisztaság megőrzésében. A nevelő munkát segítik az elítélteknek külső kapcsolattartási lehetőségei. A jogszabály – természetesen a végrehajtás fokozatától függően differenciáltan – megkülönbözteti a rövid és hosszú tartamú látogatást. A rövid tartamú látogatás négy óráig terjedhet, ez felügyelet mellett történik. A hosszú tartamú – három napig terjedő – látogatást a közvetlen hozzátartozók számára engedélyezik úgy, hogy a látogatás időtartama alatt az elítélt hozzátartozójával egy arra meghatározott épületben közvetlen felügyelet nélkül tartózkodhat.

A szabadulók utógondozását miniszteri rendelet szabályozza, amely meghatározza az állami szervek feladatait és kötelezi őket a volt elítéltek társadalomba visszailleszkedésének elősegítésére.

A büntetés-végrehajtás fejlesztése, tevékenységének értékelése 5 évenként szerepel a kormány programjában. E program keretében megvizsgálják a nevelés helyzetét, a végrehajtás tárgyi, személyi feltételeit, a népgazdaság igényeit a büntetés-végrehajtással szemben. A szovjet bv-ben régóta uralkodó tendencia a végrehajtás módszereinek tudományos fejlesztése. Ezt szolgálja a büntetés-végrehajtás tudományos kutató intézete, amely kiterjedt kutatóbázisra támaszkodva, a jogtudományok, a kriminológia, a pedagógia, a pszichológia eredményeit felhasználva tesz jelentős erőfeszítéseket a büntetés-végrehajtás hatékonyságának javításában.”⁴²

Több álláspont is kialakult a szovjet bv. nevelés célmeghatározásában. Az egyik szerint, amelyet legkövetkezetesebben Noj képviselt, a büntetés-végrehajtási nevelés célja az elítélt személyiségének olyan átrendezése, amelynek következtében a bűnelkövető a jövőben tartózkodni fog bűncselekmények elkövetésével, erkölcsi nézeteivel már összeegyeztethetetlen. A többség - így Beljajev, Sargorodszkij, Busujev - azt vallotta, hogy kevesebb is meg kell elégedni, már az is siker, ha jogilag megjavul az elítélt, azaz nem követ el - akár a büntetéstől való félelme miatt több bűncselekményt. A vita elméletileg mégsem dőlt el, csak megszűnt. A szakmai igazságtézésre ismét a politika vállalkozott, amikor 1969. november 1-jével hatályba léptette a Szovjetunió Büntetés-végrehajtási Törvénykönyvét, melyben megfogalmazták, hogy a büntetés végrehajtása ne csak az elkövetett bűncselekmény megtorlása legyen, hanem javítsa meg és nevelje át az elítélteket

⁴² LŐRINCZ József: A szovjet büntetés-végrehajtás fejlődéséről, Kriminálpedagógiai és pszichológiai tanulmányok / 4, 1988.

Büntetés-végrehajtási nevelés szemléletváltozásai az 50-es évektől napjainkig

a munkához való becsületes viszony, a törvények pontos megtartása és a szocialista együttélési szabályok betartása szellemében. A szovjet börtönügyi szabályozás igyekezett visszatérni a lenini alapokhoz. A szabadságelvönás nélküli végrehajtási módok széles körű alkalmazásán túl, igyekezett a zárt körülmények között élők elszigeteltségét is oldani.

4. Összefoglalás

Összességében megállapíthatjuk, hogy a XX. század végére a „nevelés-gondolat” tartalma és gyakorlati érvényesítése a század eleji pozitivistá reformtörekvésekhez képest gyökeresen átalakult. Ennek egyik oka abban keresendő, hogy a fogvatartottak személyiségkorrekciójának, illetve személyiségfejlesztésének elvileg tágabb lehetőséget kínáló tettes-felelősségi ítélkezési rendszer bevezetésének minden próbálkozása az elmúlt évszázadban kudarcot vallott. A század második felétől a bűnözés és a büntetések alkalmazásának determinista szemlélete a bűnmegelőzés hatékony speciálpreventív eszközének tekinti a börtönt, ezen belül csodaszernek a nevelést, amely képes az elítéltek morális átalakítására is. A múlt század utolsó negyedében a börtönügy hazai felismerései relatíve gyengítik a szabadságvesztéshez fűződő korábbi elvárásokat. A végrehajtás során a büntetőpolitika továbbra is preferálja a reszocializációs célokat, ezeket azonban a börtönkárosító hatások csökkentésében, a nevelésnek, mint az egész intézmény pozitív hatásrendszerének erősítésében tűzi ki, már nem igényli ennek neveléstudományi megközelítését. A végrehajtás gyakorlatában a nevelés mindvégig másodlagos szerepet tölt be a börtön biztonságának primátusával szemben, sem személyi, sem tárgyi sem pedig szervezeti feltételei nem alkalmasak a jogszabályi előírások teljesítéséhez. A rendszerváltozás után az elítéltek emberi-önrendelkezési jogainak kiteljesedése szükségessé teszi a korábbi börtönmodell olyan átalakítását, amelyben a pozitív, a visszailleszkedést segítő hatásrendszer alkalmazása az elítéltek együttműködését feltételező szolgáltatássá válik. Ez utóbbi folyamatban a „nevelés” korábbi fogalomtartalma kiüresedik, helyette más fogalmak, mint a szociális gondozás-kezelés, a reszocializációs gondozás fogalmai lépnek.

Dolgozatom zárásaként szeretném felhívni minden büntetés-végrehajtási dolgozónak a figyelmét arra, hogy a fogvatartottak nevelése nem kizárólag a nevelő feladata. Az egész szervezet, így az összes dolgozónak kötelessége közreműködni ebben a folyamatban, segíteni a fogvatartottak társadalmi reintegrációját, hiszen csak is ez adhat értelmet, célt a munkánknak!

5. Felhasznált irodalom:

1. Pataki Ferenc: Makarenko élete és pedagógiája. Tankönyvkiadó, Budapest, 1966.
2. Balogh László – Pál László: Kriminálpedagógia. Tanárképző Főiskolai Jegyzet, 1975.
3. Dr. Pál László: Nevelés a büntetés-végrehajtásban, Kriminálpedagógiai Tanulmány; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1976.
4. Lőrincz József: Négy évtized a magyar büntetés-végrehajtás történetében. Kriminálpedagógiai és pszichológiai tanulmányok / 3. 1986.
5. Lőrincz József: A szovjet büntetés-végrehajtás fejlődéséről. Kriminálpedagógiai és pszichológiai tanulmányok / 4. 1988.
6. Gönczöl Katalin: Bűnös szegények. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
7. Módos Tamás: Büntetés-végrehajtási nevelés. RTF – Rejtjel Kiadó, 1998.
8. Prof. Dr. Ruzsonyi Péter: A büntetés-végrehajtási korrekciós nevelés új irányzatai. (Neveléstudományi tanulmányok) 2003/2
9. Börtönügyi Szemle 2003/1. szám: Lőrincz József: Büntetőpolitika és büntetés-végrehajtás a rendszerváltozáson innen és túl.
10. Börtönügyi Szemle 2006/3. szám: Lőrincz József: A „nevelés-gondolat” a XX. századi hazai börtönügyben – jogász szemmel.